

BÍDA TUZEMSKÉ HISTORICKÉ VĚDY ČILI OHLÉDNUTÍ ZA OBRATY

Nad knihou Lucie Storchové a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě**

MILAN DUCHÁČEK

Je problematická každá snaha o konsenzuální definici.

Lenka Řezníková, *Koncepty a dějiny*, s. 299

Škálu předporozumění obsahu a záměru této elegantně vypravené knihy lze předpokládat ve dvojí sentenci: „To nám tady scházelo“ versus „To nám ještě scházelo“.¹

Není důvod zastírat, že by bylo záhodno, aby se ohlas přikláněl spíše k prvnímu z pólů, neboť rozhled po teoretickém myšlení v historických disciplínách, který *Koncepty a dějiny* nabízejí, nemá v současné tuzemské produkci konkurenci.²

Úvodní noticka, že „*knih*a vychází u příležitosti 30. výročí dokončení doposud nejvlivnějšího českého *Úvodu do studia dějepisu*“, prozrazuje ambici doplnit známý počín vydaný pod vedením Miroslava Hrocha (1985) o příručku, jež by napomohla studentům a historikům, kteří „bádají čistě empiricky“³ k zvědomění nutnosti teoretické reflexe historiografické praxe. Svým způsobem se tak hlavní autoři (Jan Horský, Michal Pullmann, Jiří Růžička, Lucie Storchová, Karel Šima) vymezují vůči pojetí studia historie v podání Miroslava Hrocha a kol., ale zároveň se k němu hlásí coby pokračovatelé.

Na rozdíl od tradičněji koncipovaného, ač nikoli pouze na kritiku pramene orientovaného *Úvodu* představují *Koncepty a dějiny* především důsledně „ohlédnutí za obraty“, které zasáhly metody sociálněvědního zkoumání v posledních cca sedmi dekadách. Editorický kolektiv se v úvodu vyznal z pohnutek k nesporně úctyhodnému tvůrčímu výkonu, tedy ze snahy nabídnout studentům a kolegům možnost „*pochopit nejnovější vývoj historické vědy*

* Lucie STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Dolní Břežany 2014, 452 s.

¹ Za konzultaci úvah nad knihou vděčím mnoha kolegům a kolegyním. Všem, které jsem *Koncepty a dějinami* „trápil“, se omlouvám a tímto jim děkuji.

² Zdánlivý, ač nepoměrně méně ostře metodologicky vymezený pendant k recenzované publikaci představuje kolektivní práce Jana ČECHUROVÁ – Jan RANDÁK a kol., *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha 2014. Některá témata se s *Koncepty a dějinami* překrývají (např. téma paměti a paměťových studií, modernizace, pravicové ideologie a totalitarismus), jiná ji, zejména v III. oddílu Pojmy, procesy, fenomény, doplňují (např. sekularizace, nacionalismus aj.). Oproti recenzované publikaci je však kniha více orientována na konkrétní typy pramenné analýzy a na témata tuzemského výzkumu.

³ Dvojice „empirický historik/historička“ (míněn zřejmě historik operující s prameny a jejich základě produkující různorodé formy historiografického sdělení; srov. např. s. 102) nutně generuje opozici „neempirický historik/historička“, jejíž pole a prostor aktivity zde však zůstávají nevyomezené, nemá-li jím být míněna „pouhá“ teorie historické vědy.

a udělat pro její budoucnost víc než jen bezmyšlenkovitě opakovat konsenzuální příběhy, postupy a hodnocení“ (s. 8).

Důraz na konceptualizaci a pojmosloví zde koření spíše v opodstatněné snaze poukázat na skutečnost, že „nikoli zanedbatelná část produkce na poli dějin vědy [a v historiografii obecně – pozn. MD] [...] ke konceptuální reflexi vůbec nepřistupuje“ [srov. Storchová – Růžička, *Věda/vědění*, s. 280]. Z citované kritické výtky, která figuruje v dost možná ústředním heslu celé knihy, je zřejmé, že modelovými adresáty recenzované knihy nebudou pouze studenti.

Jako kdekoli jinde, také v českém prostředí podléhá pojmový aparát časové podmíněnosti. Snad by bylo možné vzít v potaz, že terminologická rozvolněnost a nedůvěra k explicitní pojmoslovné reflexi v textových reprezentacích je u zdejší historiografické obce ovlivněna i zkušeností s vyprazdňováním pojmů a následnou diskreditací normalizační ideologizované historiografie právě v době, kdy se na „Západě“ v sociálněvědním bádání prosazovaly snahy spojené s lingvistickým obratem. Z toho tuším plyne i časté přejímání aktuálně módních pojetí historického bádání (např. dějiny mentalit apod.) v co nejvážnějších hranicích či poukazování na teoretizaci oboru jako na „disciplínu mladých“.⁴

Na obálce knihy se skví poněkud očesaný plakát Ela Lisického *Klinom krasnym bej belych* (1919), který jako by naznačoval, že se zde koná revoluce rozbíjející kontury dosavadních způsobů studia historie na padrt'. Ponechme stranou otázku, co je na rekapitulaci půl století starých metod a epistemologických konceptů revolučního.⁵ Po předestření autorského záměru je spíše na místě se ptát, jak editory deklarovaná snaha o „pochopení nejnovějšího vývoje“ a predikace kvalitativně lepší budoucnosti oboru souzní například s kritickou reflexí, ba odmítáním progresivistického narativu vědy, případně s Benjamínovou snahou zachytit „intenci (opo)minutých či potlačených příležitostí“ (srov. L. Storchová – J. Růžička, *Věda/vědění*, s. 271; Růžička, *Historie*, s. 111).

* * *

Koncepty i teorie mají bezesporu vliv na způsob, jakým si badatel klade otázky ještě předtím, než se „ponoří do archivu“ (míněno foucaultovskyy). Je však i nemálo dalších aspektů, které zasahují do fáze předporozumění badatelskému poli, například individuální prožitek a hodnotový žebříček autora či jeho generační horizont. To vše by bylo možné uchopit např. prostřednictvím bourdieovského pojmu habitus,⁶ aniž by to nutně vybočovalo z analytického rámce celé knihy. Bylo by to přínosné i přesto, že „kategorie typu habitu [...] jsou sice nástrojem našeho poznávacího přibližování ke skutečnosti, nikoli však

⁴ Srov. Lucie STORCHOVÁ, *Konceptualizace genderu v Historische Anthropologie*, in: Lucie Storchová (ed.), *Conditio humana. Konstanta či historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Praha 2007, s. 79 (dále jen *Conditio humana*).

⁵ Vždyť i českému prostředí nejbližší německá historická věda se s podněty a důsledky rozprostranění oboru do široce rozproštěné sociální vědy (později diskutované jako „historická antropologie“) začala vyrovnávat už před půl stoletím, např. v rozsáhlém projektu Otto BRUNNER – Werner CONZE – Reinhart KOSELLECK (Hgg.), *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, 8 Bände in 9, Stuttgart 1972–1997.

⁶ Ke kořenům a limitům habitus jako analytického pojmu srov. Jaroslav ŠOTOLA, *Habitus: sociologický koncept a jeho využití v historické vědě*, in: *Conditio humana*, s. 95–114 (na rozdíl od autora nepokládám za šťastné odlišovat termín od běžného úzu prostřednictvím hybridní deklinace (tj. genitiv habitusu), srov. tamtéž, s. 99, ref. 13).

*nástrojem jejího uchopení (nejsou nástrojem uchopení, ale prostředkem – pokud možno adekvátního – vysvětlení“.*⁷

V podobném duchu lze postrádat i tematizaci volby „žánru“ (lze hovořit o „historiografickém žánrosloví“?), nemluvě o čistě utilitárních faktorech jako je vymezení očekávaného výstupu projektu/grantu (institucionální strategie) aj. Zmíněnými aspekty historiografie, „korespondencí mezi minulou realitou, pramenným dokladem a jeho badatelským zpracováním“ (J. Horský, *Metoda*, s. 18) včetně vlastní tvorby textu (oně „v mnoha ohledech podivné fáze historiografické operace“, řečeno s Michelelem de Certeau)⁸ se však recenzovaná kniha o proměně pojmů v současné historické vědě hlouběji nezaobírá, aniž by bylo vysvětleno proč, či jak tyto otázky autoři vnímají (nutnou výjimku představuje heslo K. Šima, *Narace*, s. 90). Jsou snad ponechány blahovůli etiků či literárních teoretiků podobně, jako se impulzů vzešlých z Barthesovy *Rétoriky historie* a Whiteovy *Metahistory* chopila namísto historiků především literární věda (jejíž poněkud utilitární zacházení s Whiteovým textem mělo posléze vliv na způsob přijetí díla mezi historiky)? Takové opomenutí je s vědomím dědictví jazykového obratu a s ním svázané narativistické kritiky těžko obhajitelné. Ostatně i Jan Horský v heslu *Metoda* připouští, že „každá metoda je nutně ve svých důsledcích selektivní, a znamená to rovněž, že se v ní projevuje autorovo pojetí povahy bytí“ (s. 26) a v heslu *Proces* pro změnu připomíná, že „způsob a konkrétní obsah pojednání takového procesu [tj. „vývoje určitého historického individua“ – pozn. MD] může být značně rozmanitý, a to v závislosti na hodnotovém horizontu (normativní perspektivě) a teoretické perspektivě, z jejichž výchozích hledisek je tím kterým badatelem pojednáván“ (s. 70–71). Pozornost věnovaná autorovi ve smyslu aktéra by zde tedy byla na místě. Koneckonců i Walter Benjamin vyvodil „epistemologické vazby minulosti na konkrétní místa“ z vlastní zkušenosti (srov. Lenka Řezníková, *Prostor*, s. 37). Je škoda, že se s touto „slepou skvrnou“ jinak bezesporu zdařilé publikace nedokázal kolektiv autorů vypořádat, ať už rozbořen v rámci úvodu, či snad šťastněji v samostatném heslu.

* * *

Možná, že právě rozsáhlejší úvod, kde by bylo osvětleno, jak autoři chápou roli autorského subjektu v procesu tvorby historiografických textů je důvodem, proč *Koncepty a dějiny* působí poněkud jednostranně. Rezignace na vymezení pojmu historik (jako profese, formy činnosti, sociální či veřejné role) i na jakkoli holisticky zakotvený přístup k minulosti je zásadním vakantem celé knihy a v důsledku i redukcí historiografie v jejím tradičním pojetí. Tato bezesporu ústřední premisa ve vztahu k historiografické praxi by byla jistě vhodnou součástí „úvodu“ k paletě zde prezentovaných teoretických konceptů a pojmů.

Totéž platí i o neexplicitně užívané opozici „praktikující/nepraktikující historik“⁹ a nakonec i o adekvátní definici klíčového pojmu „historická věda“, jenž se, jak se zdá, v pojetí autorů *Konceptů a dějin* významněji nepřekrývá (pokud se vůbec potkává) s historiografií v tradičním slova smyslu, tedy s dějepiscetvím, s konstruováním vyprávění o minulém, respektive obrazů minulého. Je nasnadě, že vymezení „historické vědy“ je nutně spjato kritikou a překračováním limitů (překonáváním omylů?) tradičněji pojímané-

⁷ Tamtéž, s. 113 (komentář Jana Horského k článku Jaroslava Šotoly).

⁸ Michel de CERTEAU, *Psaní dějin*, Brno 2011, s. 61–116, zejm. 96n.

⁹ Srov. oproti tomu např. komentář L. Storchové k článku Jaroslava Šotoly, in: *Conditio humana*, s. 113.

ho „*dějepis, který je narativní*“.¹⁰ Je s podivem, ale také škoda, že se takového vymezení nikdo z autorského týmu neujal, srozumitelnosti společného východiska i čtenářské recepce by to bezesporu prospělo.

Stručný deklarativní úvod publikace tak bohužel navozuje představu, že dosavadní kandidát tuzemského studia historie byl veden pouze k tomu, aby věděl, kde najde „prameny“, a naučil se, jak se s nimi pracuje (či jak se očekává, že s nimi bude pracovat), přičemž pak už mu postačí bádát „čistě empiricky“. Limity empiriokritické historiografie v rovině re-representace (*Dar-stellung*) minulého přitom pregnantně vymezil a pojmenoval již J. G. Droysen a přes všemožnou ideologickou podmíněnost domácí historiografie během 20. století si jich byli (přinejmenším někteří) její význačnější protagonisté vědomi.¹¹ Recenzovaná kniha naopak tenduje k druhému extrému. Výhradní soustředění na (pre)konceptualizaci, na analytické kategorie a pojmy vzbuzuje totiž dojem, že budoucí badatel/historik je prázdnou nádobou, do které stačí nalít příslušný teoretický obsah. Jakoby současnému kandidátovi historické vědy stačilo nabídnout outfit seštrykovaný z konceptů a pojmů dle právě preferovaných trendů – a ejhle! před námi stojí SWAG social scientist.

Oba letmo načrtnuté mezní „idealtypy“ jsou pochopitelně tradovanou vnitrooborovou konstrukcí, která naštěstí neodráží ani tuzemský, ani obecný stav sociálněvědního (resp. historickoantropologického) bádání, nýbrž pouze v něm panující nedůvěru. Její jádro přitom spočívá ve stereotypech, které si o sobě „fakto/děje-pisci“ a „teoretikové“ dlouhodobě budují a referují tyto generačními bariérami a nerefektovanými před-sudky prostoupené floskule pod rouškou dialogu a diskuse i nadále, aniž by docházelo k do-rozumění. To ostatně vyplynulo i z diskuse během prezentace recenzované knihy, kde se monology dvou výše zmíněných generací autorů „úvodů do studia“ vzájemně mýjely, ačkoli obě strany oscillovaly kolem východiska „tradiční heuristika zůstala, jen po roce 1989 zmizel z úvodu do studia dějepis marxismus“.

Omezit ovšem zhodnocení knihy na předpokládanou antinomií inter- a intradisciplinár-ního nadšení a rozpaků by znamenalo pomíjet nesporný zápal, s nímž se autorský kolektiv do náročné a nevěděčné práce pustil, a především to, jak se s úskalími této výzvy vyrovnal.

* * *

Jak při uvedení knihy připustili sami autoři, kniha se původnímu záměru vytvořit alternativní „úvod do studia“ vymkla. Kolektivní práce nakonec vykrytalizovala do souboru třiceti hesel, která jsou podle ne právě srozumitelného klíče rozčleněna do čtyř oddílů. Většina hesel na závěr nabízí aktuální „výhled“ z dané problematiky a s výjimkou prvního oddílu jednotlivá hesla obsahují i „příklady dobré praxe“, tedy rekapitulaci kanonických přístupů, jak se objevily v klíčových textech. Třeba říci, že naprostá většina hesel vykazuje soudržnost, koncepční přístup a kýžený záměr naplňuje v přiměřeně úsporném rozsahu a na úrovni, která v českém historiografickém kontextu dosud nemá obdobu. Zároveň lze

¹⁰ Srov. formalistní oddělování obou pojmů v souborech statí Jana Horského: J. HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*, Praha 2009; nověji též Týž, *Teorie a narace*, Praha 2015, explicitně např. s. 14.

¹¹ Jsem si vědom toho, že toto tvrzení by vydalo na samostatnou diskusi, její šíře však přesahuje rámec tohoto příspěvku. Omezím se zde na to, že přehled z pera Josefa Hanzala (*Cesty české historiografie 1945–1989*, Praha 1999) tuto skutečnost spíše pomíjí a kniha Vítězslava SOMMERA (*Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha 2011) se zaměřuje na stranickou a ideologickou podmíněnost tzv. marxistické historiografie, ovšem s vědomím, že jde pouze o jeden z mnoha možných úhlů pohledu na situaci v tehdejší československé historiografii.

zdůraznit jako klad i to, že se nejedná o pouhou rekapitulaci konkrétních „key concepts“ podle vzoru respektovaných autorit či lexikonů často ex post definovaných přístupů, „hnutí“ či „škol“. Malé množství přímých odkazů na německý projekt *Geschichtliche Grundbegriffe* či např. novější *Kompas der Geschichtswissenschaft*¹² svědčí o tom, že záměrem autorů nebylo opakování jinde řečeného, ale pokus dosavadní náhledy zhutnit, nalézt jejich společné neuralgické body (rhizomy?), podrobit je analýze a ohledat jejich limity. V tomto směru lze za jistý „prequel“ recenzované knihy pokládat soubor statí *Conditio humana*, vzešlý z workshopu „Antropologie – historie – teorie“, konaného na půdě Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v roce 2005.¹³ Je škoda, že zdravě kacířský a nezřídka i stylisticky odlehčený přístup, který okruh přispěvatelů před deseti lety projevil ve vztahu ke konceptu a vágnosti badatelského pole historické antropologie, nedokázali udržet i zde. Snaha podat hesla neutrální formalizovanou dikcí bohužel navozuje preskriptivní až normativní vyznění celku, což je na škodu věci. Stejně tak zde chybí skeptické hlasy do vlastních řad, z nichž lze zmínit zejména někdejší glosu Jana Horského k praktické badatelské využitelnosti antropologických konstant a dalších ideálnětypicky formulovaných konceptů: „Problémem však [...] zůstává, zda jsou takto [tj. ideálnětypicky jako analytické nástroje – pozn. MD] vymezené kategorie/antropologické konstanty vždy uplatnitelné v empirickém bádání.“¹⁴ Tato skepse vůči operacionalizaci, adekvátní transformaci teoretických postulátů do historiografické praxe v *Konceptech a dějinách* bohužel schází. „Konstituování vědecké vrstvy v dějepisectví“¹⁵ je zde předkládáno jako nutná podmínka „vědeckosti“, aniž by zde bylo zmíněno, jak se prekonceptualizační procesy (bezesporu spojitelné i s foucaultovsky zakotvenými „technikami sebe samého“ ve vztahu k „profesi“ historika/historičky) dají vztáhnout k cíli „historiografické operace“, tedy k historiografii ve smyslu praxe „výstavby psaného“¹⁶ (utváření ankersmitovské „narativní substance“). Příspěvky (a v neposlední řadě i komentáře k nim) otištěné v souboru *Conditio humana* proto mohou být vhodným „úvodem“ k četbě *Konceptů a dějin*, neboť zde čtenář nalezne soudržně zformulované problémy, jež v dílčích heslech nejsou zmiňovány, případně se zde poněkud rozplývají. Jako pars pro toto uveďme ve vztahu k naznačeným výhradám klíčovou pasáž Jana Horského o ošidnosti substancializace analytických kategorií: „Převédeme-li otázku možnosti prokázat platnost teorií historických věd do epistemologické roviny, je předně nutné říci, že by bylo mylné vztahovat tyto teorie ke konkrétním událostem a jejich aktérské intencionalitě či ke konkrétním dílům a jejich intencionalitě autorské. Teorie [...] se vztahují k segmentům, vrstvám či částem sociální skutečnosti a k jejich proměnám v podobě procesů a restrukturalizací, a tudíž není závadou, že se vyjadřují o skutečnostech jako neintencionálních a neosobních. Již proto je nelze vykazovat na konkrétních událostech.“¹⁷

Pokud by se autoři opravdu chtěli zavděčit studentům novým, alternativně pojatým „úvodem“, bylo by bývalo lépe na začátek pojednat spíše ty aspekty praxe, v nichž se běžně

¹² Joachim EIBACH – Günther LOTTES (Hgg.), *Kompas der Geschichtswissenschaft. Ein Handbuch*, Göttingen 2002.

¹³ Lucie STORCHOVÁ (ed.), *Conditio humana. Konstanta či historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Praha 2007.

¹⁴ Jan Horský v diskusním příspěvku ke statí Karla Šimy, in: *Conditio humana*, s. 56.

¹⁵ Jan HORSKÝ, *Místo velkých teorií v historických vědách v době narativistické kritiky a mikrohistorických bádání*, in: *Conditio humana*, s. 24.

¹⁶ Michel de CERTEAU, *Psaní dějin*, Brno 2011, s. 96.

¹⁷ Jan HORSKÝ, *Místo velkých teorií v historických vědách*, s. 28.

chybuje, tedy časté kognitivní omyly, např. substancializaci procesů a struktur, reifikaci (v neposlední řadě právě teoretických konceptů a ideálnětypických konstrukcí), prezencismus, ideologizaci či (coby odrazový můstek) i takovou banalitu, jako je přejímání řeči pramene, případně i vágní/nereflektované (zne)užívání aktuálního či módního pojmosloví, respektive „diskursu“.

Přes sumarizační, vůči stabilitě uzuální terminologie adekvátně skeptický a celkově „dekonstruktivní“ přístup autorského kolektivu se však vtírá obava, nakolik recenzovaná publikace spíše než jako rozšíření obzoru poslouží studentům (a dost možná i širší vědecké komunitě) coby snadno přístupný arsenál floskulí vhodných na „zaklínadla“ včleněná do metodologických „úvodů“, aniž by ovšem v jádru práce byly dané postuláty přiměřeně reflektovány.

* * *

První část knihy obsahuje hesla obecného charakteru a vykazuje tedy rysy původního záměru: *Pramen, Metoda, Událost, Čas, Prostor, Fakt, Pojem, Struktura, Proces, Diskurs, Narace, Historický aktér, Historie*. Úvodní oddíl tak rekapituluje „centrální kategorie historické analýzy“ (s. 134). Autorem většiny z nich je Jan Horský. Třeba podotknout, že se zde projevuje rozdíl mezi jeho značně formalizujícím, enumeračním postupem výkladu (pozůstávajícím místy na principu „v tomto díle autor/autoři tvrdí to a ono“), a kolegy/kolegyněmi, kteří se pokusili o „epičtější“ a především stylisticky přístupnější podání. Je to jistě způsobeno i abstraktnější povahou Horského témat, přesto je stylistický rozdíl např. mezi hesly *Proces* (J. Horský, s. 68–74) a *Prostor* (L. Řezníková, s. 36–45) markantní. Lze vyslovit obavu, že pokud měl právě takto vypadat výklad pro studenty historie, těžko říci, jak se v něm četbou teoretizujících statí nepřilíš zocelení jedinci orientují. Každé z hesel je pochopitelně selektivní. Jádrem celé publikace je problematizování analyzovaných konceptů a pojmů a průvodním jevem většiny statí pak poukazování na tekutost a transformaci pojmů uvedených v záhlaví jednotlivých kapitol (zejména hesla *Diskurs, Struktura, Společnost, Rasa* či *Diktatura a autoritářské režimy*; zde lze zdůraznit zdařilé zpracování dichotomie autoritativní režim/fašismus i ideologicky zakořeněné motivace srovnávání nacismu se /stalinským/ komunismem /s. 294–306/). Co do „radikálnosti“ prezentace jednotlivých konceptů se hesla též liší, v rovině relevantních falzifikačních nástrojů historického poznávání se kniha pohybuje na škále od klasického weberovského pojmového idealtypu po komplexní procesuální konstrukty, jako je např. kontrafaktuální scénář.

Je samozřejmé, že některé pojmy či koncepty zde čtenář bude postrádat. Namátkou lze zmínit hesla jako Skutečnost/(živá) realita, Autor, Objektivita/Subjektivita, Historiografie, Žánr, Fikční světy/literatura, Horizont, Člověk/individuální aktér, Subkultura, Civilizace, Stát atd. Publikace se ovšem nesnaží působit dojmem uzavřenosti, ba naopak, a je tedy v budoucnu možné na tento pilotní svazek navázat „prodlužováním dotazníku“. Zároveň se nedalo vyhnout tomu, aby se pole jednotlivých hesel nepřekrývala, to však bylo vyváženo různorodou autorskou optikou (např. Karel Šima – *Etnicita* / Markéta Křížová – *Rasa* / Lenka Řezníková – *Identita/Alterita*).

Jakkoli se autoři snaží být otevření vůči různorodým interpretacím a vyvarovat se progresivistické kauzality (tedy nahrazování zastaralého novějším a tudíž kvalitativně vyšším/lepším), neubrání se místy údivu nad tím, že i v současné době se najdou autoři, kteří „*dokonce rozvíjejí i starší pozitivistické pojetí – nejen v české historiografii se nadále pší biografie ‚velkých objevitelů‘, dějiny různých přírodovědných disciplín založených na*

„představě pokroku poznání apod.“ (Storchová – Růžička, *Věda/vědění*, s. 269). Zde je třeba poznamenat, že soustředění na metodu a konceptualizaci a obcházení individuálních noetických či hodnotových východisek vede mj. k problematickému ztotožňování některých historiografických žánrů s tzv. „pozitivismem“ (srov. Šima, *Narace*, s. 87–88; dilema forma/obsah). Přitom např. kritizovaný žánr biografie rozhodně není v historiografii na pozitivismus nikterak metodologicky ani epistemologicky fixován.¹⁸

Přes veškerou otevřenost vůči různorodým interpretacím se autoři jednotlivých hesel uchylují k výkladu v běžné časové posloupnosti (ač ne nutně v rovině kauzality, pokroku či evoluce), či přinejmenším ke konstatování konkrétních epistemologických zlomů, i když nikoli vždy v rovině „sporu“ či kuhnovské „změny paradigmatu“ (srov. např. Veronika Čapská, *Zbožnost*, s. 333–337).

Shodují se většinou v tom, že smyslem metodologických a konceptuálních inovací či posunů je „*překonat droysenovskou podmíněnost historické metody předmětem a jeho ontickou kontinuitou*“ (Horský, *Proces*, s. 69), jež dominovala v západní historiografii cca do šedesátých let a v prostoru někdejšího východního bloku včetně ČSSR v podstatě až do let devadesátých.¹⁹ Jestliže se pak víceméně potkávají na vymezení současné historiografie (respektive historické vědy/antropologie?) v rovině „*řečových obrazů dávajících význam systému diferencí*“ (Storchová – Růžička, *Věda/vědění*, s. 279), připouštějí zároveň, že i jejich pojetí má jisté mantinely vymezené důsledky lingvistického obratu. Jejich aplikace zpochybnila (a v radikální podobě odmítla) přímočarý vztah mezi sociální realitou a její textovou reprezentací a dovedena do důsledku by nutně měla za následek zpochybnění možnosti interpretace, čili nemožnost postulovat předmět historické vědy vůbec (Horský, *Pojem*, s. 59–60). Jan Horský sice právem připomíná, že narativistická kritika od Barthesa přes Whitea po Ankersmita či Aluna Munslova se soustředila (či spíše je uplatňována) zejména na ty oblasti „*kde si dějepiscectví činí ambice vypovídat o dějinách jako celku*“ (Horský, *Pojem*, s. 60), nicméně o aplikaci těchto tezí na parciální konstruktivistické či teoretické texty se sám nepokouší.²⁰ Podobně se autoři z druhé strany skepticky vymezují k feyerabendovskému principu „*anything goes*“ (Storchová – Růžička, *Věda/vědění*, s. 274), nepokoušejí se však nikde osvětlit vlastní epistemologickou pozici, totiž, v čem se odlišuje jejich způsob čtení a interpretace např. Foucaultových, Eliasových či Fitzpatrickových (unese zde česká syntax nepřechylování bez ztráty syntaktické soudržnosti výpovědi?) textů od čtení a interpretace obsahu kupříkladu tradičních narativních historiografických pramenů a textové reprezentace závěrů z této činnosti plynoucích. Jako by teoretické texty, jež si zde autoři berou jako oporu a východisko svých hesel, nevykazovaly totožnou

¹⁸ Obecně k tomu Daniel ŠPELDA, *Proměny historiografie vědy*, Praha 2009, zejména s. 166–183. Srov. např. Volker Rolf BERGHAHN – Simone LASSIG (eds.), *Biography Between Structure and Agency. Central European Lives in International Historiography*, New York – Oxford 2008; jako konkrétní případ např. Roland BARTHES, *Michelet par lui-même*, Paris 1954 (anglicky *Michelet*, Berkeley – Los Angeles 1987).

¹⁹ K biologické podmíněnosti (dys)kontinuity lidského poznání srov. např. Karel ŠIMA, *Antropologická konstanta – slepé místo historickoantropologického bádání?*, in: Lucie Storchová (ed.), *Conditio humana. Konstanta či historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Praha 2007, s. 39–57, zde s. 39 (v návaznosti na H. R. Maturanu a F. J. Varelu, viz tamtéž ref. 1).

²⁰ Více, a domnívám se, že i lépe k tomu Jan HORSKÝ, *Místo velkých teorií v historických vědách*, s. 20–27 a zejména Týž, *Teorie a narace (typy a zápletky). Příkré protiklady nebo prostupující se kategorie?*, in: Jan Horský – Juraj Šuch (edd.), *Narace a (živá) realita*, Praha 2012, s. 9–27. Nově též v souboru Týž, *Teorie a narace*, Praha 2015, s. 66–90. Horského aktuální a vůči problému plausibilní operacionalizace teoretických konceptů výrazně vstřícnější stanovisko tamtéž, *Závěrečné shrnutí a úvahy*, s. 170–184.

neproniknutelnost k autorské intencionalitě, jako kupříkladu Pascalovy úvahy, Froissartovy kroniky či Platónovy dialogy. Přesto mají v knize prezentovaná hesla k deleuzovskému kongeniálnímu čtení Foucaulta dosti daleko.²¹

Konsenzuálním cílem autorského kolektivu je tedy udržení koherence (a snad i obhajoba) nejasně vymezeného pojmu „historická věda“, přinejmenším v tom smyslu, že s vědomím proměnlivosti myšlených konstant historického procesu nelze ulpívat na pojmenování a popisu jednotlivin, ale (jak v diskusi o problematičnosti dílčích výsledků tradičního pramenného bádání nedávno připomněl Karel Šima) je třeba mít na paměti obecnou maximu sociálněvědních oborů: „*Jestliže má být historická věda vědou, musí přinášet poznání obecné (jakkoli na základě zkoumání jedinečných případů)*“.²²

Je ovšem diskutabilní, zda vůbec lze hovořit o jakémsi společném ideovém (ideologickém?) východisku autorského kolektivu. Např. v rovině vnímání vzájemné usouvzatnosti metod „historie“ a „historické antropologie“ se totiž jejich náhled liší,²³ stejně jako tomu zřejmě je v míře odmítání progresivistického paradigmatu či v otázce hodnotové neutrality či (ne)angažovanosti autora ve vztahu k volbě, uchopování a pojednání problému/tématu, a jak vyplynulo z diskuse při uvedení knihy, neshodují se nutně ani v otázce relevance práce s tradičními prameny. Jednotlivá hesla se tedy v těchto aspektech mohou odlišovat. Navíc je třeba mít na paměti, že jedním z důsledků rozšiřování pole historiografie je rezignace na to, aby metoda měla holistický výkladový nárok (Horský, *Metoda*, s. 23). Stejně tak již není vznášen požadavek, aby teorie v historické vědě představovaly konzistentní pojmové systémy a aby v teoretickém myšlení platilo, že „*jednotlivé konstatované souvislosti problémů (popř. objektů studia) musí zároveň v rámci teorií ze sebe logicky vyplývat*“,²⁴ mj. proto, že „*společenskovědní pojmové systémy, které byly provozovány s nárokem na dokonalé logické vyplývání svých tvrzení, většinou končily jako tragikomické demagogicko-ideologické karikatury vědeckosti*“.²⁵

Nelze si přitom nepovšimnout, že některá východiska či badatelská orientace jednotlivých autorů mají za následek redukci tematického záběru knihy. Příklon většiny autorského kolektivu k sociálnímu konstruktivismu kupříkladu vede k jistému upozadění těch náhledů, jež vycházejí s Ricoeurova (Cassirerem a Geertzem inspirovaného) pojetí narace jako ústřední historiografické kategorie, jež si díky schopnosti reflektovat rozměr lidské zkušenosti může nárokovat transkulturní platnost (srov. Horský, *Historický aktér*, s. 100; Šima, *Narace*, s. 87–94, zejména 90n).

Při pohledu na celek z knihy vystupují i autoři, které lze pokládat v širším kontextu za názorotvorné. Karl Marx zde figuruje povětšinou sekundárně. Vedle notoricky známých klasiků (Max Weber, Maurice Halbwachs, Clifford Geertz, Michel Foucault) zde v někdy i překvapivém kontextu figuruje zejména E. P. Thompson s *The Making of The English Working Class* (1963), Jürgen Kocka, Jan a Aleida Assmannovi, Karl W. Deutsch, Robert Darnton, Natalie Zemon Davis, Joann W. Scott, Miroslav Hroch, Dipesh Chakrabarty či Witold Kula.

²¹ Gilles DELEUZE, *Foucault*, Praha 1996; srov. Jití RŮŽIČKA, *Subjektivace a techniky sebe samého. Foucaultova cesta ke třetí ose*, in: *Conditio humana*, s. 139–155, zejm. s. 140, ref. 3, 4, 5.

²² Karel ŠIMA, *Glosa na okraj jedné facebookové diskuse*, *Dějiny – Teorie – Kritika*, <<http://www.dejinyteoriekritika.cz/DesktopDefault.aspx?tabindex=0&tabid=1>> (12. 10. 2015).

²³ Srov. „integrální“ vnímání Karla Šimy v kontrastu s oddělováním oborových „diskursů“ v pojetí J. Horského a Zdeňka R. Nešpora in K. ŠIMA, *Antropologická konstanta*, s. 39, ref. 2.

²⁴ J. HORSKÝ, *Místo (velkých) teorií v historických vědách*, s. 23.

²⁵ Tamtéž.

Z výše uvedených důvodů zde však tolik nezazníávají jména Hayden White, Paul Ricoeur, Roland Barthes, Hans-Georg Gadamer a překvapivě málo i Roger Chartier, absentují konzervativněji (opět hodnotově, nikoli metodologicky) orientovaní autoři, např. Simon Schama (např. s rozostřením hranice mezi historiografií a fikcí v *Dead Certainties: Unwarranted speculations*, 1992) a v důsledku zaměření většiny autorského kolektivu převážně na novější (novověké) dějiny se zde neobjevují ani věhlasní medievisté, kunsthistorikové či religionisté (namátkou např. Nelson Goodman, Erwin Panofsky, Michael Baxandall či Mircea Eliade), jakkoli jejich přístupy zanechaly na obrazu historického bádání nemalou stopu. Snad může překvapit, že archeologie (i když v mnoha ohledech proměnila pohled historiků na povahu a význam krajiny) zde figuruje pouze ve foucaultovském významu, Georges Duby se jen mihne v heslu *Krajina*, Jacques Le Goff je zastoupen letmou zmínkou o pozdním výboru *Paměť a dějiny*, Aron J. Gurevič chybí zcela a podobných příkladů by bylo lze najít bezpočet – vždy v závislosti na konkrétních čtenářských preferencích. Na druhou stranu právě tyto vakanty mohou být pro čtenáře výzvou k dalšímu promýšlení a hledání.

Vzhledem k rozsahu témat a snaze o rekapitulaci klíčových příspěvků je bezesporu cennou pomůckou i připojený seznam literatury, kde čtenář najde aktuální práce k problematice té které badatelské optiky, ale i mnohé podněty k autentické četbě „klasiků“, často pouze vydestilovaných ve formě různých přehledových publikací či čítanek textů. Zároveň pohled na bibliografii vyjevuje převažující vliv především německé a frankofonní, o něco méně pak anglosaské tradice teoretického uvažování. Kromě prací spojených s postkoloniálním myšlením a subalterními studii se zde např. příspěvků z hispánské a z dalších jazykových oblastí najde minimum (v citované literatuře absentuje např. José Ortega y Gasset nebo Benedetto Croce).

* * *

Knihu je možné samozřejmě číst s konkrétní optikou či tematickým filtrem, což je umožněno i tím, že zmíněných třicet hesel jako celek představuje vzájemně propojený a ně otevřený rozcestník. Ani autoři, kteří nefigurují v užším okruhu hlavních přispěvatelů, zde nejsou takřkajíc do počtu, naopak lze říci, že jejich hesla patří k těm zdařilejším (*Politika* v podání Rudolfa Kučery, *Rasa* Markéty Křížové, *Modernizace* Miloše Havelky, *Zbožnost* Veroniky Čapské, *Město* Jaroslava Iry či *Krajina* Karolíny Pauknerové, v neposlední řadě pak kvarteto autorů hesla *Diktatura a autoritářské režimy* /Radek Buben, Michal Pullmann, Matěj Spurný, Jiří Růžička/).

Po konstatování obecně kladného dojmu z celku je na místě nastínit i některé dílčí slabiny. Jako problém bude zřejmě vnímána sice deklarovaná, avšak výrazná redukce hesla *Historie* (J. Růžička, s. 102–120), kde se (po úvodním vymezení triády historie/dějiny/minulost a dichotomie dějiny/mýtus) autor omezil na historii jako analytický pojem a problém konceptualizace „psaní o dějinách, o minulém“ i veyneovské tázání „jak psát dějiny“ (resp. jak dělat historiografii) ponechal zdánlivě stranou, přestože se k němu ve svém rozboru několikrát neexplicitně vrací, mj. v rekapitulaci kritiky hegeliansky zakotvených Dějin/Historie, vymezení *Jetztzeit* a pojetí historického materialismu u Waltera Benjamina (s. 111), nebo u externality nástrojů „historiografické operace“ v pojetí Michela de Certeau (s. 115). Paradoxně právě u Benjamina se pro konceptualizaci jeho pojmu „historie“ prostřednictvím negace procesuality jako určující jeví individuální hodnotový horizont „historika“, tedy znovu problém, který autorský kolektiv bohužel obchází.

Podobně se Lucie Storchová nevyrovnala s pojetím gender history jako aktivismu, či spíše genderu jako (ve stopách Joann W. Scott) „*sofistikovaného základu pro feministický projekt politické a sociální rovnosti*“ (s. 199). Za pozornost stojí, že zde chybí kritická recepce genderu, jako korektiv ovšem opět dobře poslouží autorčin příspěvek v *Conditio humana*.²⁶ Ačkoli jsou povšechně zmíněny/i aktivistky a aktivisté („and women“?), kteří naopak scientistní uchopování problému vnímají jako rozměňování přímé akce a devaluaci aktivismu samotného (s. 195), věc by si zasloužila rozvedení v rovině imanentně ideologické povahy historikovy práce (srov. Horský – Šima, *Pramen*, s. 19). Vždyť aktivistické či angažované zaujetí se zdaleka neomezuje pouze na oblast genderového, postkoloniálního či subalterního bádání, stejně jako je nelze omezit pouze na marxismem inspirovanou „vědu“ (pro příklad by bylo možné zvolit např. práce Richarda Pipese či Françoise Fureta) a koneckonců vedle Marxe i všechny autory pojednané ve Whiteově *Metahistory*, Michelem počínaje a Rankeho nevyjímaje). Netřeba zpochybňovat (ale snad už ani jednostranně obhajovat) gender jako analytickou kategorii generující nová a podnětná badatelská pole. Právě v heslu Gender se však vyjevují jak limity konceptů vytržených z konkrétního badatelského zakotvení (tedy opět absence orientace na aktéra), tak hrozba vnitrooborové/vnitrodiskursivní (sebe)izolace a sektářství. Řešení tohoto dilematu zde ovšem chybí, ačkoli se aktivismus/angažovanost nutně ocitá v rozporu s nereflektovaně tradovaným nárokem na hodnotovou neutralitu metody/konceptualizace. Podrobnější rozbor Weberova pojmu *Wertfreiheit* jako ústředního metodologického východiska (a kritika jeho limitů) v knize chybí.²⁷

K heslu *Válka* (L. Storchová) lze namítnout přílišné soustředění na charakteristiku a kritiku tradiční vojenské historiografie. Chybí zde však pojetí války jako kulturního fenoménu – modelovými texty by zde mohly být např. Dubyho *Neděle u Bouvines*,²⁸ nebo (jako produktivní kombinace tradičních a historickoantropologických přístupů) například relativně čerstvá *Bílá hora* v podání Oliviera Chalína). V heslu *Zbožnost* (Veronika Čapská) by snad v úvodním nástinu mohla být zmínka o zakladatelském významu religionistických prací Karla Kerényiho a vlivu Carla Gustava Junga, za zmínku by stála i skeptická analýza antické zbožnosti v podání Paula Veynea.²⁹

* * *

Z drobnějších výhrad³⁰ lze upozornit na nejednotné použití termínu „bricolage“. Zatímco Lenka Řezníková užívá původní tvar (s. 249), Jan Horský se již dříve pokusil o etablování překladu „kutilství“ (s. 66, v rejstříku společně s „bricolage“, s. 439), který však vzhledem k jeho sémantickému posunu, tedy zatížení především z normalizační éry, nepokládám za vhodný ekvivalent pro pojmenovávaný jev (mohlo by být řešením počeštěné bricoláž?).

Provokativní teze o východiscích, dle nichž je možné dospět k tomu, že se demokracie jako systém založený na občanských právech a závazcích „*ocitá na stejné škále politických režimů*“ jako nacismus či stalinismus (heslo *Diktatura a autoritářské režimy*, s. 292)

²⁶ L. STORCHOVÁ, *Konceptualizace genderu v Historische Anthropologie*, in: *Conditio humana*, s. 59–81.

²⁷ Srov. Miloš HAVELKA, *Max Weber jako politolog a sociolog politiky*, in: *Týž, Ideje – Dějiny – Společnost. Studie k historické sociologii vědění*, Brno 2010, s. 362–411, zejm. 382n.

²⁸ Georges DUBY, *Neděle u Bouvines 27. červenec 1214*, Praha 1997; Olivier CHALINE, *Bílá hora*, Praha 2013.

²⁹ Paul VEYNE, *Věřili Řekové svým mýtům?*, Praha 1999.

³⁰ Vedle endemických překlepů („herritage“ s. 361, Z. Baumann, s. 233, 259) či možné automatické záměny „modu“ za „rod“ (s. 295) oko letmo spočine na sloučení maďarských Šipových křížů a rumunské Železné gardy do „Železných křížů“ (s. 306).

by stála za podrobnější rozbor výchozí argumentace. Tamtéž, v pasáži o revisionismu ve vztahu ke stalinismu, je snad poněkud nespravedlivě opominut přínos (a limity) prací Jana Slavíka, ačkoli jde o jeden z mála momentů, kdy domácí historiografie vykázala potenciál zásadně přispět k obecné diskusi o problému povahy sovětského režimu (s. 287). Obecně lze říci, že s výjimkou Miroslava Hrocha, Zdeňka Vašíčka a Miloše Havelky zůstala kniha domácí teoretické reflexi leccos dlužna, kupříkladu v případě Františka Kutnara.

* * *

Jakkoli se *Koncepty a dějiny* možná nesetkají pouze s kladným přijetím, jde o zdařilou, dobře sestavenou a veskrze podnětnou retrospektivu zásadní proměny historiografie v posledním půlstoletí. Lze ji samozřejmě průběžně číst i jako zprávu o současném stavu tuzemské historické obce. Kniha z pera (lze-li to tak říci) „mladší a střední generace“ i utěšeně vzrůstající počet domácích „anomálií“ vůči autory kritizované rezignaci na konceptuální reflexi dokládá, že po této stránce se stav zdejšího bádání nejeví zas tak antikvovaně.

Jako aktuálně nejzdařilejší tuzemský rozcestník nabízející přehled a kritiku podstatné části východisek a limitů, s nimiž badatelé v sociálněvědních, antropologických a historických oborech přistupují ke zkoumaným problémům, by kniha neměla chybět v žádném seznamu literatury k úvodu do studia zmíněných disciplín. Bylo by však záhodno, aby posloužila ne jako příslovečné úvodní zaklínadlo a povinnost v seznamu literatury, ale jako nabídka k četbě konkrétních zde připomínaných, komentovaných a excerpovaných textů – a snad i k objevování textů dalších a koneckonců i k promyšlení a tvorbě nových, vlastních.

Ačkoli „*historiografie si nenechá nic předepisovat a jednotlivé texty budou přepsány a opatřeny významem podle těžko předvídatelných, jen tomuto diskurzu vlastních pravidel*“, ³¹ lze na vydání *Konceptů a dějin* hledět i jako na symptom opouštění některých vnitrodobrových stereotypů o zmíněných „faktopiscích“ a „dějepiscích“ a svým způsobem i pokusů o autonomizaci „historické vědy“. Bylo by načase. Bezesporu žádný badatel, ať je sebevíc přesvědčený o principiální metaforičnosti jazyka, nemůže popřít, že „*čím více budeme zacházení s kategoriemi [...] podrobovat metodologické a noetické kritice, tím větší máme teprve šanci, že naše výklady socio-kulturního světa budou vůči jeho neuchopitelné povaze alespoň adekvátnější*“. ³² Neměli bychom se však uzavírat do pouhého teoretizování, nýbrž pokoušet se překračovat pomyslné hranice i opačně a (ve volné parafrázi de Saussurovy dichotomie) vykročit od ideálnětypické langue „historické vědy“ k autentickému, jakkoli subjektivaci podléhajícimu parole psaní o minulosti, k historiografii. Ostatně i v posledních, Rogerem Chartierem a Antonem Markošem inspirovaných úvahách Jana Horského se tradované příkopy mezi „společenskými“ a „přírodními“ obory, stejně jako mezi „teorií“ a „narací“ již nejeví tak nepřekročitelné, jak se ještě nedávno mohly zdát. ³³

³¹ L. STORCHOVÁ, *Konceptualizace genderu*, s. 79.

³² Jan Horský v diskusním příspěvku ke stati Jaroslava Šotoly, in: *Conditio humana*, s. 113.

³³ Viz rekapitulace takřka dvaceti let úvah in J. HORSKÝ, *Teorie a narace*, Praha 2015, s. 170–184.